

POLARITÁS A FRANCIA JELLEMKÉPBEEN.

1. A Franciaországot járó idegen, ha volt egyszer Parisban, ha végigjárta a termékeny Burgundot, a vad Gascogne-t, a festői Loire vidéket, az ósdi Auvergne-t, ritkán tér vissza színtelen és közömbös emlékekkel hazájába. Mindenkinék vagy igen lesújtó, vagy nagyon felemelő benyomása van Franciaországról. Úgy látszik, mintha ezt az országot csak nagyon szeretni, vagy csak nagyon gyűlölni lehetne.

Legaktuálisabb példát éppen az utolsóelőtti világháború szolgáltatta. A külföldi közvélemény egy része a franciákat dekadenseknek tartotta és úgy vélte, hogy komoly küzdelemre képtelenek. Ha a katonás szellemre gondolunk, e tétel teljesen helytálló. És mégis! A francia volt a magyar és a német mellett a világháború legvitézesebb katonája.

A franciák sokszor megbízhatatlannak és szenvedélyeseknek látszanak. A négyéves világháború azonban arról is tanúskodik, hogy a francia olykor a legtürelmesebb, a szenvedéseket leginkább elviselő fajtája az egész világnak. A járókelőnek is feltűnhetik a szinte túlzásba menően türelmes várakozás közhivataloknál, postánál stb. Németország 1914-ben éppen ennek figyelmen kívül hagyásával arra számított, hogy a franciákat hat hét alatt «hors de combat» teheti.¹ Mint tudjuk, nem így volt. Mikor a német hadak csak néhány napi járóföldre voltak a fővárostól, azalatt a vonatok a kincseket majdnem mind elszállították, úgyhogy a németek alig találtak volna valamit Parisban. Erre következett a «marnei csoda». Ami ezután történt, az szintén a franciák türelmét bizonyítja. Katonai lángész nem találhatott volna kiutat ebből a zsákutcából. Amint Napóleon mondotta, ő bizonyára «gondolt volna valamire». Akkor azonban nem lehetett Napóleont találni. A hosszas

¹ Huddleston Sisley: France 431.

huzavona mellett az is súlyosbította a helyzetet, hogy az ipari termelésnek nagy része német megszállás alá került. A gyapotszövő orsóknak elveszítették 59%-át, a cukorfeldolgozó iparnak 70%-át, a vasipar 90%-át, a széntermelés 50%-át. De mindez nem lázította fel a kedélyeket és Franciaország csodálatosan reorganizálta ipari termelését. Az ipari munkából, a nők is bőven kivették részüket.

A franciák sokfajta háborút viseltek már, de a védelmi harcokban voltak a legnagyobbak. Az 1914-es világháború is ilyen védelmi háború volt.

Napóleon egyik marsallja: Davoust, tehát egy igen kompetens szaktekintély áhította valamikor, hogy a franciák igen harciasak, de nem katonásak. És ez a mondás ma találóbb, mint valaha. Lehetne talán mondani, hogy a XIV. Lajos, valamint Napóleon háborúi imperialisztikus és militarisztikus szellemet leheltek.¹ Csakhogy XIV. Lajos spanyol volt, Napóleon pedig korzikai, aki nem is érezte magát franciának. Különbösen nem írta volna végrendeletében azt, hogy: ezt a népet, melyet annyira szerettem. A császárnak Mária Louise-hoz címzett francianyelvű levelei vaskos hibákkal vannak telve. Csak ragyogó tulajdonságainak köszönhető, hogy a nép oly sokáig követte. Része volt ebben természetesen a franciák dicsőség iránti lelkesedésének is. Igaz, hogy az arisztokrácia és diplomácia köreiben még ma is találunk olyanokat, kik a katonai hagyományoknak hívói. Ezek szívesen emlékeznek vissza a dicsőséges időkre és a múlt katonai eseményeire. És éppen a külföldi előkelői és a diplomáciai körök forognak legtöbbször ebben a társaságban, melynek régi patinás kultúrája minden külföldit elszédít. Valóságban azonban mindez távol áll az igazi franciától, kiben csodálatos módon testesül meg a két ellentétesnek látszó tulajdonság: a harci készség és a polgári felfogás, mégpedig úgy, hogy egyszer az egyik, másszor a másik domborodik ki erősebben, de tulajdonképpen egyidőben mindkettő összeforrva, egyszerre van jelen.

2. Nem kevésbé élesen rajzolódik ki a francia jellemképből a zárkózott hajlam és az ennek ellenére fennálló társas készség.

¹ Paul Distelbarth: Lebendiges Frankreich 172.

A francia nagyon ritkán hív idegeneket lakásába, különösen külföldieket nem. Maga a francia lakás sem olyan, hogy vendéglátásra alkalmas volna. A lakások rendszerint három szobából állanak: egy elülső, egy hátulsó és egy sötét közbülső szobából, ahol alusznak és ahol holmijukat tartják. Ez ez egészségtelen építkezés főként a helytelen adózási rendszer következménye, mely a házadót ablakadó alakjában ismeri.

A zárkózottság mellett a szerénység is olyan tulajdonság, mely a szélesebbkörű társaséletet gátolja.¹ Márpedig minden külföldi, ki a nép között él és a benyomásokra fogékony, egyhangúan megállapítja ezt a szimpatikus szerénységet. Azzal már Magyarországon is kezdenek tisztába jönni, hogy a csillogó, ragyogó, drága, gazdag és bűnös Paris nem a franciák Parisa. Hanem éppen az ellenkezője: a nemzetközi Paris.

Magyarok, németek, szlávok szívesen fogadnak be idegeneket lakásukba. A francia függönyt von magánélete elé. Náluk a legédesebb öröm az, amiről más nem tud semmit. Azonkívül odahaza igazán otthonosan akarják érezni magukat. Leteszik a gallért, csizmát és élvezik a háborítatlan egyedüllétet.² Este mindenki otthon akar lenni már azért is, hogy a tál levest elfogyaszthassa. Enélkül az élet ritmusa meg volna zavarva. A ritmus a francia nép egy különleges erőforrása, melyet maga öntudatosan nem is ismer.

Igen biztos jele a zárkózott alaptermészetnek az asszony kimagasló és fontos szerepe a családi életben. Franciaországban nem egyszer hallja az ember a tréfás szemrehányást, hogy ott a matriarchátus még mindig életben van. Bizonyos, hogy az anya a francia család középpontja, nem pedig az apa. Az anya, ki fájdalommal szülte a gyermekeket és ezáltal megszerezte magának a jogot a tiszteletre. A francia férfiak a nőnek ezt az áldozatát mindig tiszteletben tartják.

Az szinte hallatlan, hogy a férfi este evés után egyedül eltávozzék. Evés előtt van még ideje, hogy barátaival találkozzék, megigya szokásos aperitif-ját és megbeszélje a napi politikát. Étkezés után azonban már kizárólag a családé.

A szülők és gyermekek közötti viszony is szorosabb, mint

¹ Karl Togel: Das wirkliche Frankreich 14.

² Distelbarth 108.

bárhol másutt. Ez a tény abban nyilatkozik meg főképpen, hogy gyermekeidnek sokkal kevesebb szabadságot adnak és a szülők kizárólagosabban élnek gyermekeiknek. A gyermekektől való elszakadásnak sokszor megható módon adnak kifejezést, bár a franciák egyébként kitűnően tudnak uralkodni indulataikon. Nekik igazuk van — mondják, de minő szörnyűség! Itt is ugyanaz a visszatérő jelenség érződik ki a különféle magatartások szövedékéből: a védőfállal körülzárt egyedüllét bálványozása. Ha egy francia váratlanul vagyont szerez, megkönnyebbülten sóhajt fel, de csak azért, mert így mentesítve érzi magát lekötöttségeinek, társadalmi konvencióinak egy nagy tömegétől. Ha más népeknek — különösen az angoloknak — mentalitását nézzük: ezek azért sóhajtanak megkönnyebbülve, mert a vagyon olyan konvenciókhoz segíti őket, melyeknek szívesen vetik alá magukat.¹ Való igaz, hogy az angol jellem igen arisztokratikus és ha «bourgeois»-ról beszélnek, akkor csakis egy amolyan filiszteri ízű jelzót értenek ezalatt. Franciaországban viszont inkább jelenti e szó a középosztályt, tehát ebbeli jelentésében nem a művész, hanem a munkásember képezi a «bourgeois»-val ellentétét.

Mindezzel még a zárkózottsági hajlam attitűdjei nincsenek kimerítve. Az egyénen, családon, falun, tartományon messze túlterjed ez a komplexum és még a haza és külföld viszonyában is szinte ugyanolyan plasztikus, mint a szorosan vett individualizmus. Mert a francia — bár Sully, Cruce, Saint Pierre és a többiek igen sokat, sőt túlsókat beszéltek világorganizációról — alapjában véve ritkán távozik külföldre. Ilyen értelemben, beérvén önmagával, autonóm beállításúnak mondható, ki túlságosan szereti saját hazáját ahhoz, hogy azt elhagyja. Sokkal kevésbé kozmopolita lévén a németnél, sohasem igyekszik külföldön kivetközni önmagából és zárkózott alaptulajdonságát itt is megtartja. Még otthon is ösztönösen védőfalat von maga és a külföldi vendég közé. Igen sok francia városban lehet olyan szállodákat találni, melyek neve egyszerűen: Hotel des Etrangers. És ebben sem lehet más motívumot keresni, mint a konvencióktól való menekülést.

¹ Félix de Grande Combe: England, this way!

A felületes olvasó mindebben esetleg a francia jellem individuális voltának jeleit véli felismerni. Annyi bizonyos, hogy sajátmaguk belátják magukról, hogy sokszor békétlenkedők (frondeurs), gáncsvetők és ellentmondási viszketegségben szenvedők.¹ De kérdés, hogy individualizmus-e ez? Olyan individualizmus, mely szerint minden ember önálló világ, akinek megvan a maga külön jogköre és külön törvénye, autonómiája; s ez az önjogú és öntörvényű egyes az alapvető történeti valóság! Hozzája kell igazodni minden egyéb értéknek és törekvésnek, állami és közösségi alakulásnak és akarásnak. Ez a nézet a közösséget logikusan úgy fogja föl, mint egyesek összességét, mely csak azért alakult, hogy az egyesek jogait, érdekeit és igényeit hatásosabban védje. Észszerű meggondolás, hallgatag szerződés (Hobbes, Rousseau contract social-ja) köti meg és tartja össze a közösséget; az egyes a közösség javára az ő jogainak, érdekeinek és igényeinek éppen csak azt a minimumját adja le, mely nélkül az emberek együttléte bellum omnium contra omnes lenne.²

Ha a francia demokrácia állandó jelenségeit ehhez az individualista beállítottsághoz hasonlítjuk, akkor kénytelenek leszünk megállapítani azt, hogy a francia társadalom nem individualista és a gyakorlatban sohasem volt Franciaországban klasszikus demokrácia. Itt az egyén és az állam között még ma is igen nagy súllyal rendelkező közösségek foglalnak helyet. Hangsúlyozni kell persze, hogy csak gyakorlatban, mert a hivatalos felépítés erősen centralizált. Lehet, hogy még a kiapadhatatlan organikus erőtartalékokkal rendelkező feudális berendezkedés maradványa ez a szerves gondolkodásmód, avagy más okra vezethető vissza, de tény, hogy a család, az együttműködők, a frontharcosok stb. mindmegannyi szolidáris közösséget iktatnak be az individuum és az állam közötti térbe.

Ha a nyárspolgári természetről meg is mutattuk, hogy nem feltétlenül individuális, ez még korántsem jelenti azt, hogy társas hajlammal kell rendelkeznie. Itt érkeztünk a francia jellemben felkutatandó második paradoxonhoz. A «spiszbürger» jellem ugyanis átfolyik és összeszövődik egy vele nemcsak

¹ Granger: La France.

² Schütz Antal: Isten a történelemben 193.

ellentétesnek látszó, hanem valóban kontrarius tulajdonsággal, a közönséget mulattató és élénken társas, társalkodó alaptermészettel. Az ékesszólás szeretete, a szellemesség, a jó előadás is vannak annyira par excellence francia vonások, mint maga a zárkózottság. Akár a városi, akár a falusi népről van szó, mindannyian örülnek annak, ha egy üveg bor mellett kicserélhetik gondolataikat, találékony szellemük formás gyümölcseit. Maga a szalonélet is sokban járult hozzá természetesen a finom és szellemes modor kifejlődéséhez.¹ De ugyancsak a szalonélet egyik legjobb példa az aránylagos zárkózottság és a társasági kedv parallel demonstrálására. Legnagyobb szerepet Rambuillet márkiné szalonja játszotta.² E szalonokban a hölgyek: a precieuse-ök vitték a szót és a fogadónapokon társasjáték, csevegés, vita, jellemképek, bölcs mondások gyártása alakjában sajtársaságos társasélet alakult ki.

Az a tény, hogy a francia modornak túlfűtött retorikai, patetikus készsége és élénk beszédvágya még ma is él, annak megállapítására kötelez, hogy itt mélyen rejlő, széles körben megnyilvánuló nemzeti tulajdonsággal van dolgunk, nemcsak a precieuse-korszak divatjával. A francia irodalom is elsősorban társadalmi irodalom, vagyis a francia író legtöbb esetben nem önmagának, hanem a közönségnek ír, nem individualista, mint az angol vagy a német író, akit ellenállhatatlan belső kényszer ösztönöz, hogy a lelkében forrongó érzéseknek és eszméknek kifejezést adjon. A francia író majdnem mindig befolyásolni, tetszeni, mulattatni akar és meggyőzni.³

Az irodalomnak e szociális és gyakorlati felfogásából következik, hogy a francia irodalomnak mindenkor a lírai költészet volt a gyenge oldala, míg éppen ellenkezőleg az elbeszélő, satirikus és drámai költészet terén majdnem mindig vezetőszerepet játszott. Ezért nevezte a rosszmájú Schopenhauer egy ízben a franciákat «Európa majmainak», akiknek az európai népek szórakoztatása, szellemes, könnyen emészthető irodalmi táplálékkal való ellátása a feladata.

Természetesen a szellemesség nem olyan általános és

¹ Granger: La France.

² Birkás Géza: A francia irodalom története 594.

³ Birkás 3.

lényeges eleme a francia modornak, hogy minden alkalommal megnyilvánulna. A beszédkézség a közönséges társalgásban is megnyilatkozhat, ahol ugyancsak élénk, de inkább a dolgokat pro és contra megvitató színezetet nyer. De mindig megmarad a legáltalánosabban vett társalgási hajlam, melyet már Július Caesar is megemlít a gallokról, kik állandóan haditanáccsal töltik idejüket, ahelyett, hogy cselekednének. Az Amerikába kivándorolt franciáknak az hiányzott legjobban, hogy meg voltak fosztva ültetvényeiken attól, hogy magukat másokkal kibeszélhessék. A könnyed, közvetlen modor előadások alkalmával is érvényesül. A francia előadás közvetlen, kerek és vonzó formában elmondott társalgás és vitakozás? Viszont érdekes megfigyelni, hogy ez a közvetlenség csak addig tart, míg a társaság, mert a társasági élet különösebb kapcsolatot nem jelent.

Ez az antinomitás, ambivalens francia lelkiület a formatartás terén is megnyilatkozik. A nyárspolgár rendszerint nem formatartó. A francia ember nyárspolgári gondolkodású, mégis a szellemi pedantériához kínosan ragaszkodik. A formaérzéknek hatalmas ösztönzője a nyelv. A francia nyelv technikai alkata is provokálja a formákat. Szerkezete megköveteli a szigorú szórendet. A hangok és szavak nem folynak össze, hanem élesen körülhatároltak. Thieme a Michigan-i egyetem francia lektora nagy jelentőséget tulajdonít a francia kiejtés élességével kapcsolatban a táplálkozásnak.¹ A fűszeres, savanyú ételek összehúzzák a rágóizmokat és beszédszerveket, azokat megfeszítik. Ennek következménye Thieme szerint a francia hangok élessége. A német táplálkozás ezzel szemben zsíros, itala a sör. Mindez az izmokat lazítja és a hangokat elmosódottá teszi.

3. Valamennyi francia tulajdonság között az észnek néha szinte bálványozásig menő tisztelete az, amit talán a legjellemzőbb vonásnak lehet tartani. Az ész kétségtelenül magasabbrendű valami az érzelemnél ott, ahol igazságokról van szó. Az igazságok világán túl azonban helyét más, felsőbb megnyilvánulásoknak, így a szeretetnek kell átengedni. Ezért az észnek

¹ Hugó P. Thieme: *Essais sur la civilisation française* 87—98.

megbecsülése igen tiszteletreméltó vonás a francia jellem tárházában még ha nem is elég a tökéletesség eléréséhez. A francia kultúrát is a logikus, tiszta gondolkodásnak, helyesebben mondva általában a gondolkodásnak szeretete tette arra az előkelő helyre, melyet a nemzeti kultúrák rangsorában kapott.

A francia ember szereti az absztrakt, spekulatív, kombinációkra hajló gondolkodást. Szenvedélyes matematikus, amit a legkülönbözőbb vonatkozásokban juttat kifejezésre. Hogy egy példát említsek, a Paris—St. Germain-i helyi érdekű vasút menetrendjére hivatkozom. Ezen a vonalon a vonatok körülbelül 2 percenként indulnak. Racionális természetesen az volna, hogy pontosan két percenként indulnának. Csakhogy a francia szeret spekulálni és a menetrendet úgy állította össze, hogy pl. 18.21-kor indul egy vonat, mely nem áll meg a 13-ik állomásig. A következő 18.22-kor indul és csak a 8-ik és 9-ik állomáson áll meg. Az utána jövő már csak 18.25-kor indul el és a 4-ik és 6-ik állomáshelyen áll meg. Tipikus példa a matematikai kombináló és variáló gondolkodásmódra.

Beleviszik az észet és gondolkodást a legkevésbé racionalis alapvonású művészetbe, a zenébe is.¹ Különösen a XVII. és XVIII. században a francia zene tűnik ki abban, hogy szívesen fejez ki gondolatokat, inkább mint érzelmeket. Hozzájárul ehhez a kompozíció előre kigondolt egyensúlya, tisztasága és logikus volta.

Maga a logika eszméje is a legtisztábban a franciáknál alakult ki. A konzervatív gondolkozású magyaroknál az, hogy logika, sokszor csak történeti kategóriát jelent és nem azért tartunk sokszor valamit igaznak mert bebizonyítható, hanem mert így és így volt. Angolok számára az észszerű, logikus jelzők a «commonsense»-fogalmának felelnek meg, mely sokszor nem egyéb, mint a kompromisszum szelleme. Az észszerűség és logika sokszor gúny tárgya az angoloknál. Pl. Angliában az van szokásban, hogy az ösztöndíjakat többnyire két egyenlő részre osztják és az egyik csoportot csak fiúk, a másikat csak leányok nyerhetik el.² Nyilvánvalóan ebből az az anomália

¹ U. o. 40.

² Félix de Grande Combe: England, this way!

származik, hogy a fiúk száma és szellemi képessége magasabb lévén, sokan közülük megrövidülnek. E rendszerre viszont az egyik angol azt mondta: «Látod mi következik a logika alkalmazásából.» Vagyis úgy gondolta, hogy az ösztöndíjak teljes mennyiségének mechanikusan két részre való osztása nem más, mint a logika szabályainak alkalmazása.

Tehát az angol józanság nem is annyira a fogalmak szabatos elhatárolásán, mint inkább talán helyes megérzésén, nyugodtabb temperamentumon épül fel. A francia viszont állandóan gondolkodik, csiszolja fogalmait és ez teszi képessé eredmények elérésére is. Az ismeretekhez való ragaszkodás — írja Distelbart¹ — hajtja őket ahhoz, hogy állandóan gondolkodjanak, oktassák saját magukat, a hallott dolgokat szellemileg feldolgozzák, mégpedig úgy, hogy a pro és kontra érzelmeket gondolkodás alatt kiküszöbölik. Ezért lehet haszonnal beszélni mindenféléről az egyszerűbb emberekkel is. Amit az ember mond, azt készségesen veszik tudomásul, de mindig van egy egyéni véleményük, mely hosszú gondolkodás gyümölcse. Ez a megszakítatlan szellemi munka a francia népnek egyik legjellemzőbb tulajdonsága; ez már maga létrehozza azt a légkört, melyben a gondolkodás könnyebb lesz mindenki számára. A franciák gondolkodása tulajdonképpen egy szellemi életfolyamat.² Ezért tudják a lényegeset is gyorsan felfogni: áttekintenek egy gondolat-komplexumot és lelki szemeikkel azonnal meglátják lényeges vonásait. A tiszta gondolkodás e lényeglátás mellett nem más mint kapaszkodás a logika keskeny ösvényein. És bár a franciák kétségtelenül pillanatnyilag vakíthatók, de félrevezetni őket nagyon nehezen lehet. Mert amint az izgalom és lelkesedés elmúlt, következik a józan ész és a dolgokat újból helyes arányokban állítja fel. Könnyen lángralobbanó természetük ellenére a franciák elsősorban szkeptikusok. Mondják — folytatja Distelbart³ —, hogy az angolok prédikációkból, a németek érzésekből és a franciák logikus gondolat konstrukciókból táplálkoznak.

Az észszerűségnek következménye, hogy a franciák keveset

¹ Distelbarth 175.

² U. a. 146.

³ U. a. 236.

várnak a véletlentől vagy a szerencsétől s nem hisznek egy végzetszerűen bekövetkező sorsban. Ezért nem szeretik a dolgokat saját pályájukon futni hagyni. A fejlődésbe közvetlenül szeretnének belenyúlni, a földet alattvalójukká tenni. E gondolatmunka további következménye, hogy ritkán lepik meg őket az események. Mindent kigondolnak már jó előre; így pl. a nagy forradalmat is. Szeretnek tisztában lenni saját magukkal s bensőleg biztonságérzettel rendelkezni.¹ A gondolatok és érzések állandóan mozgásban tartják a lelki alkatot, úgyhogy sohasem keletkezik üresség a lélekben. Az ember értékét elsősorban az határozza meg nálok, hogy szeret-e egyedül lenni önmagával.

Distelbart e meglátásait az irodalom is megerősíti. Ha a francia irodalmat egészében hatni engedjük magunkra, lehetetlen észre nem vennünk azt a tipikus okoskodó szellemet, mely hol erősebben, hol gyengébben, de állandóan végigvonul rajta. A francia faj összetétele is sok mindent megmagyaráz. Az északi, mediterrán és alpesi fajok, melyek főkomponenseknek tekinthetők egyaránt kitűnnek az egyensúlyozott, higgadt gondolkodás terén, ellentétben a többi fajokkal, de különösen a keletbaltival. A mediterrán rassz pedig a kiegyensúlyozottstgõh felül az ész minden fölé való helyezésének legtipikusabb képviselője. Nem is szólva arról az óriás különbségről, mely adódik akkor, ha racionális gondolkodás szempontjából a franciát a magyar mellé helyezzük. Sauvageot szerint a magyar ember tipikusan történelmi kategóriákban gondolkodó, a valóságot nem logikai alapokon elfogadó valaki. Nála azért igaz valami, mert a történelemben ekként volt. Annyi valóban tény, hogy a magyar főiskolákon sohasem fejlődött ki a nyugatihoz hasonló spekulatív atmoszféra; a főiskolásokat sem ragadta magához a szkepszis, a kritika, az önálló gondolkodás, sőt a skolasztika kispapjainkról is leperereg. Viszont kétségtelen az is, hogy éppen e lelki struktúrája következtében tudott megmenekülni a magyarság attól a legújabb nyugati szellemi áramlattól, mely antiintellektualizmus alatt ismeretes, s melynek lényege az észben való csalatkozás. A magyar lélek azonban nem fogadja

¹ Distelbarth 350.

be az irracionalizmust sem, mert a magyar nem irracionális, de észjárása mégis homlokegyenest különbözik a racionális nyugati gondolkodástól.

Sajátos racionalitást épített ki a keleti és német eszmélés. Nem hasonlít a magyarhoz, amennyiben nem történeti alkatú, de nem is nyugati, minthogy nélkülözi a világosságot és gondolatmenete nem piramis, hanem köralakú. A következtetések láncolata rendszerint nem egymás mellett, hanem libasorban halad tovább, míg végül visszatér oda ahonnan kiindul. Ilyen gondolkodás pl. a hegeli.

Az igazi nyugati gondolkodás formája, amint mondtuk a piramis.¹ Ez másszóval az ú. n. skolasztikus bölcseleti forma, melynek eredete Aristotelesig nyúlik vissza, és a középkorban jutott el tökéletes kifejléséig. A nyugateurópai szellem és a latin népek gondolkodása ma is rajta épül fel. A piramison a legfelső tételek a legáltalánosabbak, de egyúttal a légritkábbak is: lét, azonosság, összefüggés, különbözőség, tartalom, forma. Egészséges racionalizmus jellemzi ezt a gondolkodási formát. Továbbá a középutat is mindig megtartja. Nem vesz el a végletekben, de eljut a bizonyos végső bizonyíthatatlan alapokhoz.

Legtermékenyebb talajra ez a szellem a középkor első felében talált, amikor mint sokszirmú virág legszebb színeiben pompázott. A középkor végén ugyan már elszegényedett és szórszálhasogatásba merült, mégis egészében véve a nyugati művelődés egyik legjelentősebb komponensét szolgáltatta. E művelődésben Franciaország játszotta akkor a főszerepet. A világ szellemi központja Paris volt. «Nem mondhatjuk, hogy a középkori teológia hatalmas épülete teljesen francia elmemű, — mondja Eckhardt² —, de sehohsem művelték annyi meggyőződéssel és sokoldalúsággal, mint a párisi egyetemen. A legnagyobb kőműves, Szent Tamás is, ki olasz születésű volt, Szent Lajos országában találta meg a szellemének legkedvezőbb atmoszférát. Mi az most már, ami ebből a hatalmas teológiai munkából a francia világossággal vonatkozásban áll? Elsősorban a skolasztikus dialektika módszere, mely az anyag

¹ Noszlopi László: Világnézetek lélektana 139.

² Eckhardt 216.

tételekre bontását, pro és kontra megvitatását, vagyis a disputát és a logikai műveleteket, a beosztást, meghatározást és következtetést meggyökereztetette. Ez a tudomány ugyan latin nyelven él, de éppen az a szellemi elit műveli, mely a francia életet vezeti.»

Vázlatos gondolatmenetemet továbbfűzve, a következő szellemtörténeti stációnál, az újkornál kell kikötnöm és ennek eminens szellemi és irodalmi mozgalmáról, a klasszicizmusról keü még néhány szót szólanom. Egy irodalmi éra sem tudott olyan mély gyökeret verni a francia lelkialkatban, mint a klasszicizmus, esetleg szorosabban: XIV. Lajos kora. Nem egészen érdektelen, hogy midőn 1921-ben a *Connaissance* című revü ankétot rendezett s azt kérdezte meg olvasóitól kit tartanak Franciaország legnagyobb élő költőjének, a szavazatok többsége Paul Valéryre esett.¹ Valéry költői pályája a legellentéteőbb formákat mutatja ugyan, de ma már megállapítható, hogy a klasszicizmus költője.

Franciaországot illetően persze tudni kell, hogy a néplélek annyira összenőtt az irodalommal, hogy állandóan számolni kell ennek erős érvényesülésével. Éppen ez nyitogatja az ajtót abba a terembe, melyből a francia néplélek egy másik pólusára nyílik kilátás, amely nem más mint az intuíció. A racionalizmus mellett felfedezhető egy ezzel homlokegyenest ellenkező, de ugyancsak éles vonásokkal kirajzolódó tendencia is: a közvetlen meglátásnak, az intuíciónak, bizonyos ösztönös megérzésnek fejlettsége is, melyek csak látszólag ellentétesek a logikummal és valójában azzal állandóan összeforrottak. Ezek az ösztönök — amit Distelbarthnál olvassuk² — az ellensúlyt szolgáltatják az értelem kultusza ellen. A nép bizalommal követheti ezeket a megérzéseket, mert ha egy kevéssé is eltávolodnának a logika ösvényeitől, úgy azonnal módjában van segítségül hívni az értelmet. Ezekhez az ösztönös erőkhöz tartozik elsősorban az a bizalmatlanság, mellyel olyan törekvések ellen viseltetnek, melyek bizonyos vélemények elfogadását kényszerítik. Nemkülönben ide sorolható az ellenkezés,

¹ Kállay Miklós: A legújabb német irod. tört. (Nemzeti U. évkönyve.)

² Distelbarth 138.

sőt félelem minden mechanikus dologtól és ezzel összefüggésben a nagy számoktól. A germánok általában szívesen ragadtatják el magukat a nagy számoktól és készséggel fogadnak el mechanikus megoldásokat. A dolgoknak «kolosszális»-nak kell lenniök és a gépeknek egészen automatikusan kell dolgozniuk. Az «amerikanizmus» valami egészen germán, északi és a németek részéről nagy megbecsülésben részesül. A teljesen amerikanizált Citroen nevű automobilgyárnak összeroppanása sok francia számára elégtétel volt és egyúttal szabadulás egy kellemetlen lidércnyomás alól.

Az ösztönök a franciáknál lényegesen erősebbek, mint a németeknél és öntudatosabbak is. Ez örködik afelett, hogy meggondolatlan szavak ne váljanak meggondolatlan tettekké.¹ A bizalmatlanság, biztonságérzet utáni vágy, mérsékelt és a szegényekkel szemben bőkezűséggel megférő «fösvénység» adják azokat az alapjelenségeket, melyekben az ösztönös megérezés összpontosul.

A megérezések és meglátások oda viszik a francia átlagembert, hogy atyái példáját kövesse és a gyakorlattól (routin) el ne térjen. A konzervatív világnézet, a csökönység mindig is ellenlábas volt az észnek és talán csak Kínában van hasonló mértékben kifejlődve. Mindazonáltal a másik pólus az értelem ereje mégis erősebb. Az értelem tölti be a mindenek felett álló döntőbíró szerepét.

A biztos érzékelés és ösztönös megérezés valamennyi ága szinte kondenzáltan jelenik meg a francia irodalomban. Az író tolla alatt a valóság megelevenedik, színt kap, mozogni kezd még akkor is, ha nem a szorosabb értelemben vett realizmusról vagy naturalizmusról van szó. A mágikus szemek az érzéki szemlélet minden részletét felfogják, csodálatos plaszticitással rögzítik és bonyolítják, behatolnak a lélekbe, az anyagba, de mindezt olyan könnyedséggel és természetességgel, hogy az olvasó felejtí, hogy csak a képzelet talaján jár. Nem csupán érzékelés ez, hanem egyúttal léleklátás. Nemcsak a konkrét tárgyak élettől duzzadó leírása, hanem annak az észől független, közvetlen belelátással való rögzítése. Megvan ez minden

¹ U. a. 233.

írónál de érdekes, hogy azoknál sem hiányzik, kik az élettől elvonulva éltek és ezért érzéki benyomásokat aránylag keveset meríthettek.

Az intuíciót újabban erősen alátámasztotta a szimbolizmus iskolája mely lehet mondani, hogy francia talajon nőtt fel és igen szoros összefüggésben van a képek intuitív meglátásával. A francia szimbolizmus három óriása: Rimbaud, Verlain és Mallarmé közül talán Rimbaudban tűnik ki legplasztikusabban a vizionárius érzékenység.

Ha az intuíció tudományos alaptendenciával párosul, akkor a kívülről igen tipikus módon szemlélheti azt a látszólag ellentmondó belső kapcsolódást, mely egyfelől a racionalizmus, másfelől a meglátás között mutatkozik. Ez a kapcsolat élt pl. Pascalban is.

4. További látszólagos ellentét a következő. Egy szélsőséges mértékben kifejlődött absztraháló képességet «ellensúlyoz» egy a konkrét dolgok iránt rendkívül kifejlődött hajlam. Megnyilvánulnak természetesen e tulajdonságok egy egyén lelkében is, de nem a magatartások zavarában jelentkeznek, hanem úgy, hogy mindegyik elfoglalja az emberi természetben természetes helyét.

A franciák igen szívesen támaszkodnak elvont fogalmakra, általános elvekre és nem annyira egyéni esetekre. Így tisztábban látnak és szélesebb horizontot nyernek, mint más nemzetek. E szellemi képesség különösen kedveli az egységet, hasonlóan a lélekelemzéshez, mert az is arra szolgál náluk, hogy a lelki élet komplikációit tudatosítsa és kezében tartsa. A francia civilizáció igen sok elemet vett fel és ezeket egy egységbe forrasztotta.

A francia civilizáció irányvonala így állandóan az elvontságot kereste, melyet a nép érzelmi életében is felismerhetünk. A német ember lelkét például az ilyen szavak ragadják és hatják meg: Bächlein, Mägdelein, Vögelein im grünen Wald egyrészt — és Schwert, Blut, Fehde, Ehe a másik részről.¹ Az első csoportot nevezhetjük idillikusan romantikus, a másikat heroikusan romantikus csoportnak. Így a német nép romantikus alaptermészetű és az érzések világában él.

¹ Distelbarth 207.

Franciaországban a szívek a következő kifejezések hallatára dobbannak meg: civilisation, justice, paix, liberte, egalité, fraternité, equilibre, mesure. De ezzel majdnem ki is vannak merítve. A franciák elvontan gondolkodnak és gondolkodásuk az eszmék világában megy végbe, ők maguk állítják, hogy annál magasabban áll egy nyelv, minél általánosabb kifejezésekkel rendelkezik. Ezek pedig elsősorban az elvont fogalmak. Érdekes, hogy az absztrakciók jórésze éppen Franciaországban keletkezett: a nemzet, szocializmus, közösség, pacifizmus. A faszocializmusnak ugyan nincsen francia neve, de szellemi apja mégis francia volt: George Sorel; éppúgy, mint a faj elméletnek gróf Gobineau.

A szóösszevonás különösen jellemző a párisi franciaságra. A jegyzető pl. ahelyett, hogy Passons le prix des places, s'il vous plait egyszerűen ennek összevonttá fejlődött alakját ejti ki és csak annyit mond, hogy assioupé. Visszajövet sem ejti ki végig azt: Tout le mond est servi?, hanem megelégszik azzal, hogy ervi?¹

A kitalálás művészete is nagyon jellemző. Megnehezíti ezt az, hogy vannak nagy számmal szavak, melyeknek kiejtése egyforma és csak írása és jelentése különbözik. Harmadiknak sokszor lehetetlen két személy beszélgetését követni, ha nem tudja miről beszélnek. Mindegyik foglalkozási ágának megvan a maga külön szava; senki sem érti meg, de abban a városnegyedben mindenki tudja.² A földalatti vasút nemkülönben lerövidíti a neveket: Republique, St Lazar, Bonne Nouvelle stb., ahelyett, hogy Place de la Republique, Gare de St. Lazare, Boulevard de Bonne Nouvelles.

A matematika, mint a tiszta absztrakció tudománya és deduktív módszere, Descartes óta virágzik Franciaországban, mint az általános matematikai hajlandóság lecsapódása. A legnagyobb francia bölcselek kétségenkívül egyúttal nagy matematikusok is voltak. Érdekes, hogy Newton és Descartes mellett a harmadik legnagyobb matematikus Leibniz, német születése ellenére Franciaországban találta meg a neki megfelelő, megértő

¹ U. a. 62.

² U. a. 62.

légkört. Élete legnagyobb részét Franciaországban töltötte és tudományos műveit a latinon kívül franciául írta. Az elvontság azonban a valóság elszegényesítése. A számtan semmit sem tartalmaz a színek, értékek, minőségek kimeríthetetlen tartalmából. A kézzelfoghatóság azért az absztrakcióval ellentétes, de akiben az elvontság a konkrét dolgok iránti fogékonysággal *egyszerre* jelentkezik, az úgy tudja egyesíteni e két látszólag ellentmondó jelleget, hogy mindegyik akkor nyilvánul, amikor azt az ember természete megkívánja. Ami pedig ezenkívül van, az a szeszély és kiszámíthatatlanság birodalmába tartozik.

Ideális érvényesülést talál és mesteri módon kifejlődött ez a szintézis a francia lelki alkatban. «A középkori francia közönség transcendentális hírnevével ellentétben (helyesebben: e mellett) mindig valószerűséget, kézzelfoghatóságot követelt íróitól.¹ A fejlett érzéki részletlátásnak így már a középkorban számos tanúságát látjuk. Nem is szólva a Roland-ének hőseinek gesztusairól, melyek mindig jellemzően illeszkednek indulatainkhoz, a lovagregények leírásairól, ahol a középkor lovagi és udvari életének minden festői részletét megtaláljuk, a szatirikus és komikus műfajok realizmusáról, mely a kispolgári életet festi élénk a legapróbb részleteiben.»

Feltűnő az a gyakorlatiasság és lendület, mellyel már a középkorban kezelik a dolgokat. Szalézi Szent Ferenc «Introduction á la vie dévote» c. műve például annyira élethűen és közvetlenül, minden elvontságtól mentesen tárgyalja a hit elvont témáit, hogy ez a tulajdonsága tette az ifjúság lelki olvasmányává.

Az újabbkori franciánál is megfigyelhető nyárspolgári hajlandóságai mellett és a száraz absztrakción kívül bizonyos heroikus és konkrét áldozatkészség. Szokatlanul hangzik, de szerintünk tény, hogy a francia heroizmusért nem kell Szent Lajosok és Bouillon Gottfriedek korába visszamennünk. A francia dinamizmusra és a legkonkrétabb valóságok szeretetére igen jellemző egy 20-ik századbeli francia élete: Charles de Foucauld vicomt-é. Életét René Bazin írta meg. De Foucauld előbb, mint katonatiszt, később mint misszionárius cselekedte azt, amilyent

¹ Eckhard 250, 253.

talán csak a mi Körösi Csorna Sándorunk tett. Marokkó földjének hadászati szempontból való feldolgozása, a francia tuareg szótár elkészítése, a bennszülöttek műveltségének emelése és lankadatlan önfeláldozással végzett missziós munkája semmiképpen sem tartoznak a vértelen platói ideál világába. Igaz ugyan, hogy minderre azt lehetne mondani, hogy ez csak egyetlen eset, csepp a tengerben. Igaz! De az is tény, hogy minden szakmában kevés az igazán jó mesterember és ez a kevés is elég ahhoz, hogy a mesterségek értékét lemérhessük.

A francia lélek elvonó ereje és egyben alkotó valóságérzéke a kutató emberek tömegét szülte a kultúra egész területén.

A Cattel-féle statisztika számokkal bizonyítja, amit a tudomány, irodalom már régóta hirdetett. Cattel statisztikája abban állott: 1000 nyugati nagyságot gyűjtött össze és miután ezt elvégezte, nemzetek szerint csoportosította őket.¹ Eredménye a következő volt: Első helyen foglalt helyet Franciaország, majd Nagybritannia, Németország, Itália, a régi Róma, a régi Görögország, Amerika, Spanyolország, Svájc, Hollandia, Svédország, Oroszország stb. Lehet ugyan, hogy a szerzőnek ez az összeállítása egyoldalú, esetleg talán irányzatos. Mindez azonban nem változtat a lényegen. A francia lendület és heroizmus nem veszett ki. A kereszteshadjáratoktól a francia gyarmatosításokig állandóan tevékenykedik. Néha barrikádokat emeltek, forradalmat szítottak, és ezer tévedésnek voltak okozói. De egyúttal ők hódították meg Canadát, Louisianát is és megteremtették a második legnagyobb gyarmatbirodalmat, ők azok, kik nemzedékről, nemzedékre átadják a francia lángot, mint valami szent örökséget. Franciaország úgy épült, hogy virágos rétei és csendes erdői mögött egy nagy tűz állandóan lobogott és szolgáltatta a *kovászt*, mely létrehozott ugyan sok rosszat, de sok jót is a francia történelemben. A francia láng — úgy hisszük — nem fog kialudni sohasem.

5. Az idegennek sokszor feltűnik, hogy a takarékos francia mennyire hajlamos rögtönzésre és mennyire nem felel meg természetének tervek kovácsolása. Különösen a tervszerű munkára vonatkozik ez. Az improvizáció tulajdonságát saját-

¹ George Malcolm Stratton: Social Psychologie of International Conduct. I. rész.

maguk is, mint egyik legfontosabb jellemvonást könyvelik el. Miért is gondoljon az ember előre, ha az általános előrelátás ellenére a várt dolog mégis más folyást vesz.

A rögtönzés a politikában sem idegen. Igaz ugyan, hogy a francia politika távol áll az angol opportunizmustól, melynek az a következménye, hogy Angliában a program politikailag úgyszólván nem létezik. Mégsem válik Franciaországban a terv és a népszerű gondolat mindjárt világnézetté, mert ez a francia ember természetével ellenkezik.

Talán erre gondolt Barthelemi akkor, mikor ezeket a szavakat írta: «Ha Franciaországban rossz valami, ha nagyon rossz, mégis kevésbé rossz, mint más országban.» Ha az idegen nem jelenti be magát rendes időben, úgy nincsen még oka arra, hogy emiatt megöszüljön. Ez a vidám rendetlenség egész vonalon érezteti hatását.

Nem kevésbé rögtönzésre vall a már fentebb ecsetelt könnyű francia modor is. A beszélő mindig megtalálja a megfelelő kifejezéseket és a nyelvben rejlő rengeteg forma és könnyedség a szónokot sokszor magával ragadja, úgyszólván már nem azt mondja, amit előre kitervezett, hanem azt, amit az ösztönzésre zuhogó szókinccs ritmusa elébe talál. A szónokok szinte vitetik magukat a nyelv tökéletessége által. Ebben az improvizálásban általában a déli fajok válnak ki és nem véletlen, hogy a *comedia de Parte* olasz eredete ellenére leginkább Franciaországban volt elterjedve. A legnagyobb francia drámaíró: Moliere sem tud kibújni a komikum szabályainak rögtönzése és a pillanatnyi követelmények alól. Nem az események, hanem a jellemek érdeklik, úgyszólván, hogy némely darabban nem is történik semmi. Nem válogató tárgy, alak és motívum választásban. «Je prends mon bien, ou je le trouve», ez volt jelszava.¹ Gyakran egész jeleneteket átvesz másoktól. Ha úgy érzi, hogy közönségét eléggé megneveltette, lelkifejlődésükben végigkísérte alakjait, darabját valami sablonos megoldással hirtelen befejezi. Hasonló tendenciák szüleménye volt a legformátlanabb és rendszertelenebb műfajnak, a regénynek erős föllendülése a 19. században Franciaországban. A regény olyan keret, melybe

¹ Birkás 131.

a legkülönböző műfajok belegyúrhatók és ennyiben szintén kiválóan alkalmas a rögtönzésre.

Nem kerülheti el azonban figyelmünket néhány éppen ellentett irányú alaphajlandóság sem. A pénz és vagyon terén a franciák a világ legszámítóbb és leginkább tervező egyénei. A pénz, éppen mert számokban kifejezhető, — alkalmas eszköz az előrelátásra és tervezésre. Vagy vegyük a következő megfigyelést. Ha Franciaországban valaki nyugalomba megy, nem rendszeres előrelátó és munkabíró életének egy nyugodalmasabbal való felcserélése lebeg szeme előtt, hanem ebben az esetben is azon gondolkodik, mit fog csinálni öreg napjaiban és milyen munkákkal osztja be majd idejét. Maga a nyelv is kifejezi ezt a gondolkodásmódot, amikor a «nyugalombamenés»-re egy ezzel értelmileg éppen ellentétes kifejezést használ: «planter ses choux», mely kifejezés a nyugalommal ellentétben tevékenységre utal.¹ Az aki 45, 50 éves korában üzletét eladja és vidékre megy lakni, nem azért teszi ezt, hogy ezentúl semmitemvéssel töltse életét, hanem éppen ellenkezőleg. Reggel öt órakor felkel, kapál és gereblyél, esetleg vadászik vagy tiszteletbeli hivatalokat vállal. Mindenképpen képességeinek megfelelően akar tovább működni, egyszóval természetes akar lenni. A franciák tevékenyebbek, mint bármely nyugati nemzet. Ez abban is kifejezésre jut, hogy étkezés után azonnal dolgozni kezdenek.

Támogatja ezt a felfogást az általános szellemtörténet tanulmányozása is, mikor rámutat, hogy a francia szellem vágya mindig előre tapogatódzott. Iránya előre mutatott: egy olyan közösség felé, melyet először fel kell építeni, melyet csak hosszú generációk végtelen türelemmel telített munkája valósíthat meg. Mindenesetre szembeszökő a különbség akkor, ha a nosztalgiát a német vágyálmokhoz hasonlítjuk. A németek egy elveszett paradicsom után epednek és ideáljuk a harcosé, ki életét kockáztatja, hogy nyerjen; náluk csak annak van értelme, amit az élet kockára tevésével érnek el.²

Kétségtelen, hogy a francia építeni akarás nem egyszerű gyászos utakra tévedt. Különösen a felvilágosodás kora volt,

¹ Distelbarth 166.

² Distelbarth 208.

amely a lelkeket helytelen irányokba terelte. Az akkori írók nem vették figyelembe az ember célját és gyarló természetét, hanem az embert még itt a földön akarták üdvözíteni Isten nélkül. Egyideig valóban úgy látszik, mintha az emberiség valóban egy harmonikusabb, testvériesebb korszak felé közelednék.¹ Ez a reménység hiú ábrádnak bizonyult. Franciaországra nem egy jobb korszak, hanem megrázkódtatás és katasztrófa következett, amelyből máig sem tudott egészen magához térni. A felelősség jórészt az írókat terheli. Egyetlen mentségük az a naivság, az a jóhiszeműség, mellyel ha nem is valamennyi — a rombolás munkáját végzi. E kor írói vakon bíznak az ész és emberi természet kiválóságában. Ez optimizmus magyarázza meg a francia nemesség részvételét is a forradalom előkészítésében.

E szomorú korszak szemlélete azonban nem térítheti el az objektív elmét annak felismerésétől, hogy a francia építő és szervező tendenciában objektív értékek is vannak. A francia civilizáció elsősorban polgáriasodást jelent, a barbarizmus ellentétét. Schiller a «Das Lied von der Glocke» c. művének néhány sora plasztikusan fejezi ki ezt a világszemléletet:

«Heilige Ordnung, segensreiche
Die das Gleiche

Frei und leicht und freudig bindet
Die der Städte Bau gegründet
Und heréin von den Gefilden
Rief den ungeselligen Wilden ...»

Ez a konstruktív vonás viszi bele a francia jövőbenezésbe és a nagy tervek munkálásába azt a rokonszenves mozzanatot, amely a rendellenességet kizárja magából. Az istentelenség országa nem is tud véglegesen megszervezkedni; amit a francia közösségépítésről mégsem állíthatunk.

Ki is alakult többször egy olyan európai szellem, melynek főkomponensét a francia géniusz szolgáltatta. Ha néha enyhén dekadens is volt ez a tényező, nem szabad elfelejtenünk, hogy igen nagy szolgálatakat tett a sok nyersség és kötöttség tom-

¹ Birkás 168.

pítása és a barbárabb világszemlélettől való eltávolodás alakjában. Nagy Frigyesnek a francia kultúrát befogadó hajlandósága szerintünk erre a körülményre vezethető vissza: nem volt ez más, mint a romantikus rendtelenségnek a francia világossággal való egyensúlyozása.

Ha az általános szellemtörténetről az irodalomra térünk át, itt sem kerülheti el figyelmünket az improvizációs természettel ellenkező hajlam. Napjainkig egy nemzet irodalmában sincs annyi elméleti zászlóbontás, harcias vagy fenyegető előszó, mint a franciában. A világos megalapozásnak és határozott célkitűzésnek kedvelése a művészek esztétikai tudatossága, átvett vagy magaalkotta szabályok korlátainak vállalása: mindez elsősorban francia tulajdonság.

Pontosan ugyanerről tanúskodik többek között a francia nyelv is. Franciában a szigorú és előre pontosan kitervezett szórend következtében a kimondandó mondatot először villámgyorsan át kell gondolni és előre elrendezni.¹ Ki magát homályosan fejezi ki, azt a francia nem veszi komolyan. A nyelvnek analitikus természete élesen megkülönbözteti a némettől és főként a latintól. Német beszéd közben nyugodtan meg lehet kezdeni a mondatot azzal a szóval, amelyik éppen az ember nyelvére jön az illető pillanatban és a többit egymásután hozzá fűzik. Ezzel ellentétben franciában előre ki van minden dolgozva és meg van tervezve. A francia nyelv nem az emberrel veleszületett, hanem megtanult, elsajátított nyelv. Egy nyelv sem követel annyira szigorú szabályokat, mert itt nincsen olyan az emberrel veleszületett hajlam, mely ezek hiányában a beszélőt eligazíthatná. A francia nyelv mindezek okából már természeténél fogva sem lehet szintetikus, mert szabályainak csak tiszta és világosan áttekinthető szavak felelnek meg. Tervszerűségéről tanúskodik az is, hogy a franciák milyen tudatosan ismerik nyelvtanukat. Ugyan melyik magyar vagy német ember tudná nyelvtanának szabályait könyv nélkül felmondani? A francia beszéd helyességéhez viszont ez feltétlenül szükséges.

A találékonyság és tervező hajlamnak a fentiekben ismer-

¹ Distelbarth 53.

tett erős megnyilvánulásai talán elegendők lesznek arra, hogy az ezen a téren kicsattanó polaritás szemléletessé váljék. Két látszólagosan ellentétes tulajdonságról¹ van itt nyilvánvalóan szó, melyek még sem ütköznek össze egymással, sem nem lépnek szoros értelemben vett kompromisszumba, hanem mindkettő maradék nélkül érvényesül és közös munkájuk mégis teljes egész.

Így van ez a többi előbb felsorolt látszólagos ellentétpárnál is. Ott is ugyanazt a szintézist láthatjuk. A felsorolt ellentétpárok bármelyik tagja egy már kész erkölcsi középút. Természetesen ez a középút nem úgy jön létre, hogy a két erkölcsileg helytelen végletből kiindulva keressük a középet, hanem a középutat ezektől függetlenül kell megtalálnunk és csak a középút fényénél lehet megkeresni a két helytelen végletet.

Úgy kell itt felfogni a dolgot, hogy a harcias jellem pl. középút a gyávaság és a vakmerőség között. A harcias szellem vagy általánosabb kifejezéssel: bátorság azonban középút marad akkor is, ha hihetetlenül felfokozott méreteket ér el. Az arany vitéségi érem tulajdonosai a legszorosabb értelemben vett középutat választották. Ha most már két ilyen nagy intenzitást elérő középút találkozik, melyek lélektanilag ellentétes előjeleket mutatnak fel, akkor ezen eredeti tisztaságukban megmaradva harmonikusan kiegészítik egymást és egy lélektani szintézist hoznak létre, mely a két készenlevő középutat összeilleszti, mint pl. a bátorság és a gyöngédség középútját és így a jellemképbe színességét, mozgalmasságot és dinamizmust visz bele. Ez a szintézis, mely értekezésünk tulajdonképeni tárgya és amelynek feladata, hogy a középutakat még tisztábbá és tökéletesebbé tegye azzal, hogy azokat egyszerre és egy időben alkalmazza. A harci készségben bizonyos szempontból benne kell lennie a gyöngédségnek is és fordítva; legfeljebb egyszer egyik, másszor másik domborodik ki erősebben. De így van ez a többi látszólag ellentétes középútnál is: egyik a másikat kölcsönösen magábazárja, mert pl. a harci készségben szükséges, hogy az ellenséggel szemben is benne legyen egy bizonyos gyöngédség, a rációban alázat stb.

Hogy a francia jellemkép a harmonikus kiegészülést sokféleképen meg tudta valósítani, azt a fenti szegényes leírás is

bizonyítja. Huddleston Sisley¹ kiváló művében felemlíti az ellentétes tendenciákat és többet sorol fel ezek között, melyek még mindig nem merítik ki az egész skálát. Valamely fajról történő portrécészítés — írja Sisley — rendszerint tökéletlennek tűnik fel. Mégis meg lehet állapítani, hogy minden francia ember ellentétes irányzatok változó mértékével rendelkezik. Egyszerre romantikus (és véleményem szerint ez mentalitásának lényegesebb része) és realista. Szeret buborékokat fűjni, de gyönyörködik azok kipukkasztásában is. Tudatosan vagy tudattalanul egy bizonyos pragmatizmust gyakorol, mely lehetővé teszi, hogy egyszerre idealista és gyengén szkeptikus legyen. Kétkedik saját álmaiban. Életszemléletében mindig van egy mosolygó filozófia, mely megvédi attól, hogy képzeletének fantasztikus szárnyalásait túlkomolyan vegye és hogy pesszimizmusba essék. Gúnyolódó hajlama elrontja legszebb elképzeléseit. Képes nagyszerű ékesszólásra, mely cinizmust és iróniát takarhat. Mélység nem jelenti a franciában, mint gyakran másutt a forma hiányát. Ellenkezőleg inkább a kifejezés finomságában sőt túltengő pontosságában találja alapját. Az intellektuális francia majdnem változatlanul könnyed és nincs kizárva, hogy egyszerűségében csak humoros fenntartás leledzik. Különleges alkalmasságot rejt magában arra, hogy a dolgok ellentétes oldalait lássa meg. Ha világosságra törekszik, a világosság zárja ki a színompát. Ha tűz lobog benne, érezni lehet a visszahúzódot is. Szereti gondolatait képekben kifejezni, de sajátmaga szórja szét azokat; ha szintetikus, úgy egyszerre analitikus is lehet. Nagy absztrakt szavak varázsa szinte hipnotizálja, de egyúttal szóáradat is vezetheti. Legtöbbször ugyan mégiscsak felismeri ennek helytelenségét. Az emberi egyenlőség doktrínáját erősen tartja és a legnagyobb tisztelettel viseltetik a hierarchia iránt. Senkisésem beszél annyit személyi szabadságról, mint a francia, de elfogadja egyúttal a tekintélyt is; vasfegyelem alatt rendkívül türelmes. Fogékony a történet kategóriái iránt, de csodálatosan tud gondolkodni a logika terén. Vidámság és élénkség, amint a francia mutatja, nincsenek ellentétben a szorgalommal. Takarékoság nem összeférhetlen gyermeki

¹ Sisley: 9—11.

szórakozással. Alkalmilag lehet ragyogó és szeszélyes, de józan-sága és szívóssága is kitűnik. A franciákat elszédítik az eszmék, de alapos változások elfogadásának ellentmondanak.

A fenti változatos színek szemléleténél szerintünk mindenekelőtt meg kell gondolni, hogy a felvétel angol szemmel történt, mely inkább hajlandó kompromisszumra és a középútnak mint ilyennek szinte a végtelenig való felfokozhatóságát sokszor nem ismeri. Ennek ellenére nem lehet letagadni, hogy erkölcsileg negatív tulajdonságok is előfordulnak a francia jellemképben: erkölcsi szélsőségek, melyeknél nem lehet szó középútról. Nézetünk szerint azonban a középút mégis győzedelmeskedik és éppen a felfokozott középút hozza létre azokat a szuperlatívuszokat, melyek nélkülözik a szürke kompromisszumot és az egyes jellembeli mozzanatokat ellentetteknek tüntetik fel. Voltaképpen helyesebb is volna ellentét helyett a laposságát kizáró változatosságról beszélni.

6. A legutolsó látszólagos ellentétpárnak a leginkább közkeletű és konvencionális tulajdonságokat: az individuális és kollektív párhuzamot szántam. Szántsándékkal írtam azt, hogy párhuzam, mert a kollektív elem egyáltalán nem hiányzik a francia néptestből, mint azt egyes felületesen látók hinni szeretnék. Mindenesetre kezdem az individuális tényezővel, hiszen külsőleg valóban ez a domináns. Bár a francia egyéniségkultusz nem éri el az angolét, mégis általánosan individuális természetűeknek jellemzik a franciákat. Ki látott volna akár nálunk is olyan rikító színű férfidivatot, melynek egyedüli célja az, hogy viselőjét a nagy tömegtől megkülönböztesse. Ott mindenki mindenképpen másnak akar feltűnni, mint a többiek. Már a társas szellem elemzésénél is rámutattunk arra, hogy a francia annak ellenére, hogy kiváló társalgó, mégsem tud társaságban felolvadni és elmerülni, hanem egyéniségének különállását és erős kidomborítását ebben az esetben is megőrzi. A kritikai hajlandóság sem takar mást, mint szemmel látható egyéniségkultuszt. A fölényes világnézet is éppen ebből származott és ez tette őket még a múlt században is egész Európa mintaképévé.

Ha a politikai államformát veszi valaki szemügyre, ott is ezeknek megerősítését találja. A klasszikus demokrácia hazájá-

ban a többségi elv a döntő. A többségi elv a közösség szövetségét részekre bontja, atomizálja, a szerves felfogást kirekeszti. A közösség, a nemzettest nem más, mint különválasztott egyének összesége, kik egyéniségükről még az államkormányzásban sem akarnak lemondani.

A francia individualizmus jól látható ezenkívül a nemzetközi életben is, legalább is újabban. Igaz, a franciák között mindig voltak, akik világmegváltó tervekkel foglalkoztak és ezeknél sohasem tartották szemük előtt pusztán saját hazájukat, hanem mindig az emberiség egyetemes érdekeit is nézték. A világszervezők tervezők legnagyobb része (Sully, Cruce, Saint Pierre, stb.) francia volt. A nagy forradalomban is úgy hangozott a deklaráció, hogy az emberi jogok deklarációja, nem pedig a francia ember jogaié. De mindez nem változtatja meg azt a tényt, hogy a franciák szívesebben vannak egyedül maguk között és külföldiekkel különösen nem szoktak szorosabb barátságot kötni.

Az egyéniség előtérbehelyezése öltözködésben, modorban, ipar- és kereskedelemben tehát le nem tagadható tények.

És mégis! A közkeletű hiedelemmel ellentétben azt kell állítanunk, hogy a francia bensőség, alap jellegében kollektív és nem individuális, sőt merem mondani, hogy általában véve is inkább a kollektív jelzőt kell alkalmazni. A látszat ugyanis nem jelent semmit, vagy legalább is édeskeveset jelent. Nem azt kell nézni, hogy milyeneknek akarunk látszani, hanem, hogy valójában kicsodák. És ha ezt meggondoltuk, akkor önkénytelenül is észre kell vennünk, hogy mennyire egyformán gondolkodnak és cselekszenek. Szabad legyen egy példával élnem. Parisban nagyon szeretik az előadásokat és mondhatni, hogy Frankhonban szívesebben hallgatnak meg az emberek valamit, semhogy sajátmaguk olvassák el azt.¹ Az előadásokat rendszerint délután tartják meg és az előadó napilapok, vidéken helyi lapok, a vendéglős ajánlásai révén toborozza a hallgatóságot. A beszédet majdnem mindig vita követi. E vita során látszik meg talán leginkább a franciáknak egymáshoz hasonló gondolkodásmódja. Ha a külföldi csak két, három előadást is

¹ Disterlbarth 146.

meglátogat, akkor is észreveheti; hogy az azután rendezett vita során az ellenvetések általában ugyanazok, mert a franciák hasonlóbbak egymáshoz, mint bármely más nemzet fiai.

Hasonló következtetéseket enged a nyelv. Amint arra már ez előbbiek során rámutattam, a francia nyelv bő teret enged meg az összevonásoknak és rokonhangzasi szavaknak és általában az elvontságoknak. Igen, a francia nyelv fejlődése egyenesen oda vezetett, hogy a dolgokat beszédközben csak halványan dobják oda a másik beszélőnek, mintegy csak céloznak rá és hagyják, hogy a másik kitalálja azokat. A nemzet tagjai így akárcsak egy idős házaspár, annyira megszokták egymást, hogy a kevés beszédből is sokat értenek. Maga a francia «vicc» is legnagyobbbrészt a célzásokon alapul.

Mindezekén túl világnézetük is egyezik. Az a szó, hogy világnézet nincs is meg a francia vokabulariumban és legfeljebb a (conception de monde) kifejezést használják, de ezt is csak akkor, ha a német «Weltanschauung» szót akarják lefordítani.¹ Részükre alapján véve csak egy világnézet létezik. Az, hogy valaki jogot formáljon arra, hogy a világot külön szemszögből szemlélje, azt nem ismerik el érvényesnek. Meg vannak győződve arról, hogy ebből csak tévedés jöhet ki. Ezzel természetesen nem akarom érinteni azt a tényt, hogy a keresztény és anyagelvű világnézet hasadása sehol sem olyan erős mint Franciaországban. Ebben a vonatkozásban inkább azt kell mondanom, hogy e két világnézeten belül van az, hogy nézeteik egyformák. De a filozófiai rendszerek világában sem lehet itt olyan sok különvéleményt hallani, mint másutt.

A külső individualizmus és belső kollektív beállítottság a fentiek alapján igen élesen szembeállanak egymással, annál is inkább, mert az előző ellentétpárok nem voltak megoldhatatlan ellentétek és valamely fogalom nem sajátmagával, hanem csak egy hasonló fogalommal került ellentétbe, addig itt a kontrarietás már a kontradikció határán mozog. De ezt is meg lehet magyarázni azon jelenség segítségével, melyet úgy hívunk: túlpótlás.

Ezzel a szóval azt a magatartást szokták kifejezni, mellyel az illető egy szélsőséges tulajdonságát meg akarja változtatni,

¹ U. a. 146.

eltávolodik attól, de ez az eltávolodás olyan nagy méreteket ölt, hogy a helyesen értelmezett középúton áthalad és az ellenkező végletbe csap át. Az egyén tehát le akar szokni valamely rossznak vélt tulajdonságáról, de erre csak úgy képes, ha a másik szélsőséget fogadja el.

Hangsúlyoznom kell, hogy a túlpótlás tünete talán éppen a franciáknál aránylag ritka és más népeknél sokkal gyakoribb (a magyaroknál viszont teljesen hiányzik). De azért a franciaországi jelenségeket sem lehet elhanyagolni. A népben nagy mértékben benne van a takarékoság, a rend és a mértékletesség. Viszont érzi, hogy így kicsinyesnek, fukarnak tűnik fel mások előtt. Ezt a veszélyt akarják elkerülni azzal, ha egy kissé hangosan és rendetlenül lépnek fel és viselkednek. Ezért lehet őket szenvedélyes individualistáknak is bélyegezni: nagyon jól tudják, hogy mennyire egyformák, mennyire egyformán gondolkoznak. Éppen ezért szerintük rettenetes volna, ha ez az egyformaság külső cselekvéseikre is átmenne és azokat uralná.

A túlpótlással összefügg a kényszertől való félelem is, mely az individualista viselkedésnek hasonlóan erős ösztönzője. A francia történelem fokozottan kedvezett az egyéni szabadság kifejlődésének.¹ Itt az emberek szeretik magukat külsőleg és belsőleg szabadnak érezni. De aki szabadnak érzi magát, az a kényszert és különösen a nagy számok kényszerét ellenszenvesnek és az emberhez méltatlannak tartja. Ezért ellenkezik a francia jellemmel a külső fegyelem, de talán csak azért, mert bensőleg tökéletesen fegyelmezett. A francia szabadon akarja cselekedni azt, ami valóban szükséges és amit ő szükségesnek tart. Kényszerrel semmire sem lehet menni nála.

A franciáknál a civilizáció első feltétele a szabadakarattal megvalósított rend és ezzel együtt minden olyan kényszerről való lemondás, mely sajátmaga akarja jogát érvényesíteni.² Minderről egyébként azt a nézetet vallják, hogy az ember legszívesebben bizonyára kedve és szenvedélyei szerint élné le életét. Így tesznek az értelem nélküli állatok. Csakhogy az ember nem egyedül él a világban és így tartozik szomszédaira is tekintettel lenni.

¹ Distelbarth 159.

² U. a. 210.

E gondolkodásmódból ered az az ellenszenv, mely minden fajta uniformizálás ellen irányul és melyet fentebb már emiítettünk. Ha egyenruhát öltenek, akkor már nem érzik magukat teljesen felelősöknek saját személyükkel szemben. Ilyenkor a kollektív közösség az, mely önkénytelenül mindenfajta ember számára átveszi egy kissé a felelősséget. A francia érzi viszont, hogy ebben a helyzetben nagyon ki van téve annak, hogy a kollektívum terhére bünt kövessen el; a kísértés igen nagy; a vadállat felébredhet benne. Így érthető, hogy a francia civilizáció eszményképe egy olyan külső rend, melyet nem a kényszer, hanem a szabadakarat valósít meg.

Ha jobban megfigyeljük a dolgot, rájövünk, hogy a kényszermentes szabadság igenlése és a kísértésekre alkalmat adó uniformizálás kerülése bizonyos szempontból ugyancsak túlpótlás, mert a lélek ez esetben a militarizmusban rejlő alkalmak kihasználása és a militarizmus teljes elvetése között végez ingadozásokat.

A túlpótlás és a kényszertől való félelem tehát az individuális-kollektív ellentétpárt jól megmagyarázza. De a polaritás valamennyi fájának hátterét más okok világítják meg. Ezek között talán első a faj rendkívül kevert volta. A történelem tanúsága szerint miután a *cromagnon* civilizációnak beesteledett, Franciaország megváltoztatta klímáját és erdőekkel borított vidékké lett. Ekkor jött az első brachicephal, az ú. n. *cevenol*, egy kerekfejű faj, Oroszország déli részéből. Egészen Bretagneig nyomult előre, de Savoiában maradt meg leginkább e rassznak típusa. Ezt a Franciaországot árasztották el kétezer évvel ezelőtt azok, kiket Homeros *hiperboreusiaknak* nevezett el. Ezek magas szőke emberek voltak, akik a baltikum partjairól terelgették nyugatra nyájaikat. Ettől az időtől kezdve Franciaország e három, körülbelül egyenlően eloszló fajtaból állott. E háromnak keveredéséből egy nép jött létre: a ligurok, kiket később galloknak neveztek el. Ezt a gall talajt újból fel-frissítették azután a kelták és ibérek a római hódítások idején. Jött a latin vér, majd a skandináv, frank és egyéb germán keveredés.¹ Az a néptömeg, mely az Európa nyugati részén

¹ Saillens: Toute la France 48 és Granger: La France

eső homorú trapézalakú földet elfoglalja a világ egyik legkevertebb faja. Sokkal több volt itt a keveredés mint nálunk és annak, hogy ott nemzetiségi kérdés alig van, egyedüli oka az, hogy a vegyülések még jóval a nacionalista éra előtt következtek be.

Mindegyik faj hozott magával bizonyos sajátosságokat. A gallok élénk, hevílékeny, szellemes természetűek; a rómaiak a logikához, retorikához, művészethez és az igazságszolgáltatáshoz való hajlamukat. A germán népek felől ömlött be a francia nemzettesthez az akaraterő. E keveréknép azonban igen könnyen asszimilál idegen fajokat, kik kultúrájának vonzókörébe kerülnek. És ebben megint az az érdekes, hogy nem a latin testvérnépek: az olaszok vagy spanyolok olvadnak be könnyebben, hanem inkább az északiak, esetleg keletbaltiak.

A fajok harmonikus összeolvadása kétségenkívül bizonyít is valamit, mégpedig az etnikumban rejlő konstruktív értékeket. A különböző elemek állandó feszülést hoznak létre, mely nélkül egy nép fejlődése ellanyhulhat. A dinamizmus zavartalanságát éppen a francia mérséklet biztosítja.

A francia jellembeli polarítások konstruktív jellege kitűnik még abból is, hogy majdnem mindegyik polarítás mindkét tagja tökéletesen megvalósítja a keresztény etika valamely eszményét. A háborúban harcias, de azért nem különösen militarista szellem kiválóan alkalmazkodik a háború keresztény erkölcstanához. Ennek a magánélet analógiájára felépített elveit közelíti meg a gyakorlatban ez a mentalitás. A zárkózott természetnek a kedélyes társalgási hajlammal való párosulása csodálatosan kielégíti a családnak az erkölcs által is megkövetelt szentségét, de egyúttal a közösségépítő munkának is megfelel. Az ész és intuíció helyes adagolása egybevág a kereszténység ilyenirányú követelményeivel. Az absztraktum és konkrétumoknak együttes és erős kihangsúlyozása pedig ugyancsak megfelel a keresztény filozófia követelményeinek.

Az Aristoteles által megkövetelt középút nagyszerű színpompában feslik ki e pszichológiai panorámában, értve ezt úgy, hogy mind a zárkózottság, racionalizmus, találékonyság stb. egyfelől, mind pedig a társas hajlam, intuíció és tervezés stb. másfelől, már önmagukban véve is tökéletes középutat alkotnak

és csak látszólagosan, pszichológiailag ellentétesek. Helyesebben nem is jellembeli ellentétekről kell itt beszélni, hiszen erről csak abban az esetben lehetne szó, ha a rossz értelemben vett racionalizmus és az antiintellektualizmus ellentétéről beszélnénk. A fent ismertetett tulajdonságok: zárkózottság, társashajlam stb., mindegyike egy már kész középút. Ha most már két ilyen pszichológiailag ellentétesnek látszó kész középút együtt van, akkor áll előttünk az a polaritás, mely már egészen más, természetű ellentétet épül fel és utal a jellemképben megnyilvánuló középutak sokaságára és a jellemkép színéssé és változatossá teszi.

Az igazi középút ugyanis nem bizonyos középszerűségre vonatkozik, nem hord magában egy újabb még pontosabb középutat, hanem a végtelenig, a legmagasabb hősiességig fokozható és mégis középút marad. Az ember, ki a teremtmények közül egyedül kénytelen megoldani a test és lélek kapcsolataiból származó összes problémákat, úgy áll az igazság színe előtt, mint a történelem és a benne élő ember problémája előtt. Vannak kevésbé kiegyensúlyozott lelki struktúrájú népek, melyek nem tudták még összeegyeztetni saját énjükben rejlő, ellentett előjelű karakterológiai jellegeket. De Vogüe az orosz lélek kiváló ismerőjének soraiból plasztikusan árad a kiegyensúlyozatlan jellemmozaik és ezzel mindenrendű középút teljes hiánya. Oroszország — írja De Vogüe — állandósította a forradalmat, de mintha csak a Szibériába való száműzetés kedvéért tenné ezt, mert ott oly édesen lehet szenvedni. Bizonyos, hogy masochista forradalom ez és minden nagy erőfeszítés után csak még mélyebbre süllyed a szolgaságban. Most éri el talán éppen a fenekét. Miért? Mit akar ez a nép? Az új kelet-római császárságot, az új Bizáncban székelő orosz pápával, az orosz nép újszövetségét, vagy az Apokalipszisz világhatalmát? Bizonyos, hogy egyetlen orosz sem tudja, hogy mit akar és hova megy és mi az életcélja. Folyton azt hangoztatják, hogy az ő világuk nem e világból való. Hogy szenvedni jobb, mint szenvedést okozni, leigázni és uralkodni. Mégis mindig forradalom van, ömlik a vér és sohasem rozsdásodik meg a kard és a pisztoly. Megvetik a reális életet. Német, angol, és francia mind barbár az ő szemükben. Dosztojevszkij egyetlen muzsikot többre

tecsül az egész nyugati kultúránál. És folyton az európai egyetemeket járják. Az egész ország egy theokratikus autokrácia után eped és nyakig ül a nihilizmus és anarchia mocsarában. Csupa ellentét, zűrzavar, örök körforgás, dervistánc részeg rögeszmék és vallási utópiák körül.

Természetesen elhibázott dolog volna a sulykot egészen elvetni és az orosz lélekről véglegesen ellenszenves ítéletet mondani. Meg kell gondolni elsősorban azt, hogy itt még az etnikum mélyében rejlő és lávaszerű állapotban levő energiák állandó kirobbanásban vannak. Csak, ha az energiák lehiggadtak és egyúttal megerősödtek, csak akkor lehet szó a szellemi egyensúly utáni törekvés kezdetéről. Egyes fajoknál a kiérési folyamat igen lassú és évezredekig is elhúzódik. A francia földön viszont már a történelem kezdete is aránylag nagyobb stabilitást és szabályosabb dinamizmust mutat. Már a középkori francia írók szívesen idézik Szent Jeromosnak egy mondatát:¹ «Egyedül Galliának nincsenek szörnyetegei.» Talán már Szent Jeromos is azt akarta mondani ezzel, hogy ott a szélsőségek ismeretlenek. Azóta is, ha francia író hazájáról beszél, mindig a francia föld harmonikus egységét és minden ellentétet kiegyenlítő mérsékelt éghajlatát emlegeti a legnagyobb megelégedettség hangján és szembeállítja a francia föld mérsékelt közepszerét más országok szélsőségeivel. Azóta is lépten-nyomon találkozunk ezzel a gondolattal s erre céloz a mai publicista, mikor egyes politikusok látszólag ellentétes jellemében a közös elemeket keresi: «Éppen mivel Franciaország annyi különböző elemet egyesít magában, az az átlag, melyet kitermel, tele van kincsekkel. Mert ha átlagról szólunk, nem értünk rajta laposságot, s ha mértéket emlegetünk, nem egyhangúságot akarunk vele mondani. Ha Franciaország valóban kert, akkor e kertnek egyetlen fája nem hasonlít a másikhhoz. A franciák összefüggő egységes népet alkotnak, de ez az egység összerakás eredménye». Legutóbb Paul Valéry találta meg az ország arányos földrajzi alkatában, mérsékelt éghajlatában és változatos etnikumában a francia szellemi egység titkát.

Paul Claudel azt tartja a keresztény erkölcsről, hogy az

¹ Eckhardt 115, 124.

nem nyárspolgári középszerűség, hanem felfokozott ellentétek harmonikus szintézise. A halhatatlan költő e rövid mondatában éppen a már fentebb említett szintézisre utal, mely alapja, valamely nép jellembeli változatosságának. Csak aki egyszerre tudja a jót végtelenül szeretni és a bűnt határtalanul gyűlölni, aki ugyanazon időben elszánt a harcmezőn és gyengéd családja körében, aki filozófiai magasságokba ívelően racionális és az ész véges erejét alázatosan megvallja, aki tudós- létére szigorú tudományossággal absztrakt és az élet minden jelenségét reális szemmel felveszi rendszerébe, aki amennyire teheti, találékony és saját gyengeségének tudatában készül a jövőre, aki megfelelően az emberi szellemi természetéhez individuális, egyben pedig szolidaritásban kollektív, csak az, aki mindezeket a jegyeket egyszerre és felfokozott intenzitásban tudja magában egyesíteni, csak az mondhatja magáról, hogy a szintetikus ember típusát elsajátította. Ennek helyes értelmét az a magatartás fejezi ki, mely végtelenül gyűlöl anélkül, hogy valakire haragudna, hihetetlenül bátor anélkül, hogy vakmerő lenne, társaságban vonzó anélkül, hogy belemenne a társaság nyújtotta veszélyekbe és otthonának elhanyagolásába, logikus észjárású anélkül, hogy racionalistává, elvont gondolkodásra alkalmas anélkül, hogy száraz elméjűvé válnék.

A stoikusok nem ismerték el a középútnak potencialiter a végtelenig való fokozását. A szenvedélyeket, melyek ezt első-sorban elősegítenék, megvetették. Minden szenvedélyt a lélek betegségének, a helyes mérték túllépésének tekintettek. Éppen ezért a bölcsnek teljesen mentnek kellett lennie a szenvedélyektől, sőt szerintük az erények jellemző tulajdonsága a szenvedélyek hiánya. Némi haladást látunk a peripatetikus iskolánál, mely már tagadta, hogy a szenvedélyek magukban véve elvetendőek lennének. Az újkorban Kant vallotta a stoikus tant és azt írta, hogy helyes és magasztos a stoikus iskolának azon elve, hogy a bölcs sohasem érez indulatot, mert az indulat többé kevésbé elvakít.

A stoikus tan azonban tarthatatlan. Aristoteles helyes felfogása szerint a szenvedélyek magukban véve sem jók, sem nem rosszak és rosszakká csak akkor lesznek, ha az akarat megengedi, hogy a helyes mértéket túllépjék. Ha a szenvedélyeket

megfékezzük és jóra irányítjuk, hatalmas erőforrásai lesznek nagy dolognak. A szenvedélyek hasonlóak a tüzes lovakhoz: ha az ember megfékezi őket és uralkodik fölöttük, legrövidebb idő alatt a legnagyobb utakat teheti meg, ha féktelenek lerántják a mélységbe. Ezt az igazságot a tapasztalat is bizonyítja. Szenttelen ember nem képes nagyra. Sohasem haladja túl az okosan számító közepszerűséget. Még a tisztán szellemi munkához is szükséges bizonyos fokú szenvedélyesség, ha nagyot akarunk alkotni. Aki nagy lelkesedéssel fog a tanuláshoz, alaposabban és állhatatosabban dolgozik, esze élesebbé és találékonyabbá lesz. Hányszor látjuk, hogy az ember teljesen megváltozik, ha heves szenvedélyek fogják el. Éleselméjűvé, gondolatokban gazdaggá és ékesszólóvá válik. A francia szellem e vonásai sem volnának érthetők a lélek mélyén élő szenvedélyek nélkül.

Tanulmányom végére értem. Örülnék, ha csak haloványan is sikerült a francia géniusz néhány jellegzetes mozzanatát megcsillogtatni és tudatosítani. Sok vád érte már e népet a történelem folyamán. Az egyoldalú megítélés azonban nem szolgálja a népek békéje utáni jogos törekvéseket. Szükség van arra, hogy bizonyos mértékben megértsük a világháborúban elesett költőt, Charles Péguyt, ki ekként szólaltatja meg Istent. Bosszantó — mondja az Isten —; ha nem lesznek már ezek a franciák és ha teszek valamit, úgy nem lesz senki, aki ezt majd megértse. Ó, népem, a föld népei téged könnyelműnek mondanak, mert te fürge nép vagy. A farizeusnépek könnyelműnek mondanak, mert te gyors nép vagy. Te már megérkezted mikor a többiek még el sem indultak. De én téged megmértelek és nem találtalak könnyűnek. Ó, nép, ki a katedrális feltaláltad, nem találtalak téged könnyűnek a hitben, ó, nép, ki a kereszteshadjáratot feltaláltad, nem találtalak könnyűnek a szeretetben. Ami a reményt illeti, arról jobb nem is beszélni, az csak nekik terem. Ilyenek a mi franciáink, mondta Isten.

Orkonyi Lajos.